

KULTURMINNER FRA JERNALDER OG MIDDELALDER I TRONDHEIM BYMARK

Av Ragnhild Berge

Utvisomt er ennå mye ukjent av Bymarkas eldste historie. I 1997- 99 var Iladalen undersøkelsesområde for de første arkeologiske undersøkelsene som er foretatt i Bymarka. Bakgrunnen for undersøkelsen var undertegnede hovedfagsoppgave i arkeologi ved Vitenskapsmuseet, NTNU. Formålet var å kartlegge spor av gammel bosetning og ressursutnyttelse i Bymarka, samt å granske forholdet mellom denne utnyttelsen av Bymarka og det vi vet om bosetningen i bykjernen i Trondheim. Dette blir noen få gløtt på funn av kulturminner fra jernalder og middelalder i Bymarka.

Bildet over viser ovnen i et jernvinneanlegg ved Gråkallen i Trondheim Bymark.

Jernvinneanlegget ble undersøkt ved en arkeologisk utgravning i fjor sommer. Jernovnen lig-

ger kloss inntil stien som går fra Skistua til Vintervannet, omtrent midtveis i bakken ned mot vannet. Anlegget ble påvist på bakgrunn av funn av noen små slagglumper i stien.

Selve ovnen kom ikke til syne før vi begynte å grave. I skrivende stund har vi ennå ingen sikker tidfesting av dette anlegget, men ovnen ser ut til å være av den typen som var vanlig i Midt-Norge i yngre jernalder og middelalder, nærmere bestemt perioden ca 600 – 1300-tallet e.Kr.

Ovnen har altså vært bygget for framstilling av jern fra myrsmalm. I «middelalderanleggene» ble myrsmalmen på forhånd røstet eller brent for å fjerne vann og raffinere råstoffet, før den i neste trinn ble tilsatt i jernovnen sammen med trekull. Under høy temperatur ble malm og trekull omdannet til råjern og slag. Slagg, som er avfallsproduktet fra jernbrenningen, ble funnet i store mengder da vi gravde rundt ovnen. Vi fant også mye trekull i et område ved ovnen.

Planen er nå at ovnen skal bli stående slik den ble funnet, og at anlegget skal skiltes og tilrettelegges for publikum. Dette jernvinneanlegget er til nå det eneste kjente av sitt slag i Bymarka, og vi venter spent på svaret på 14C-dateringene av trekullprøver som ble samlet inn på stedet.

Tidligere undersøkelser har vist at Bymarka også har andre sjeldne kulturminner å by på. Ved Gamle Bynesvei, like utenfor steingjerdet til Lavollen fant vi ei tuft etter en liten bygning. Tufta ligger i kanten av en lav kulle ca 50 m øst for parkeringen ved Lavollen. Tufta er ca 4,5 x 6 m i yttermål, og består av fire lave jordvoller, derav er tre godt synlige. Jordvollene kunne tyde på at tufta var av høy alder, fordi vi fra nyere tid finner rester av hus først og fremst i form av syllstein eller laftede hus eller nedgravninger etter kjellere.

Tufta ble undersøkt ved at vi gravde ei sjakt på ca 1 x 10 m på tvers av den, slik at den dekket to av tuftveggene. Av jordprofilene i sjakta kunne vi da se at tufta var bygget opp ved at jordmasse var spadd opp rundt og i midten av tufta og lagt opp i veggene. Langs den ene vegg avtegnet det seg en rektangulær struk-

tur med lys homogen sand. Dette tror vi er rester etter en moldbenk, en slags lav pall eller sittebenk. Den lyse sanda har vært fyllmasse i en trekasse som har utgjort selve benken. I et hjørne ved motsatt vegg kom det fram en konsentrasjon med trekull, rødbrent sand og noen steiner, og dette tolkes som rester av et ildsted. Til sammen peker ildstedet og sittebenken mot at dette har vært en bygning beregnet på mennesker.

I et jevnt lag over hele tufta så vi biter av trekull i sjakta. Spredningen av trekullet kan tyde på at bygningen har vært utsatt for brann, og det er nærliggende å foreslå at det er årsaken til at den ble forlatt. Det er ikke tegn til at den ble bygget opp igjen. Fra dette som nærmest kan kalles et «brannlag» og fra ildstedet, ble det samlet inn prøver av trekull, som ble sendt til 14C-datering. Begge disse dateringene tidfester tufta til 600 – 700-tallet e.Kr. På tross av forhåpninger på forhånd, var dette ganske så overraskende. Knappe ti meter fra Gamle Bynesvei ligger det altså rester etter en bygning som er mer enn 1300 år gammel. Fra arkeologene ved Sør-Trøndelag fylkeskommune har jeg fått opplyst at det i hele fylket ikke er registrert mer enn et titalls slike lokaliteter med synlige tufter fra jernalder.

Ingen gjenstander ble funnet i tufta, heller ikke da området ble undersøkt med metalldektektor. Funnmangelen kan forklares ut fra tuftas høye alder, men det kan også være et tegn på at brukstiden var kort. Vi lette etter flere spor av bygninger på og rundt kollen der tufta ligger, men fant ingen. Dessverre er toppen av kollen ødelagt ved kjøring med skogsmaskin, derfor kan vi ikke med sikkerhet si om tufta hørte sammen med flere bygninger eller i et gårds-tun, eller om den var en enkeltstående bygning. Det siste er kanskje mest sannsynlig, og man kan foreslå at dette har vært en enkel bygning beregnet på kortere opphold, kanskje en slags skogsbu.

Det typen kulturminner vi foreløpig vet mest om i Bymarka er de gamle åkrene, på fagspråk

Ovnen i jernvinningsanlegget ved stien mellom Skistua og Vintervannet. Anlegget kan være godt over tusen år gammelt.

kalt fossil åkermark. Det vil si åkrer som er forlatt og ikke lenger er i bruk, men der trekk ved terreng og jordsmonn viser at området en gang har vært dyrket. Fossil åkermark er en uanselig og lite kjent type kulturminner. Kjedelig vil mange si, og på langt nær så spektakulær som f.eks. gravhauger, men de gamle åkrene er kanskje vel så sikre vitnesbyrd om gårdsdrift og fast bosetning, og mange ganger de eneste. Utgravninger i åkrene kan også i heldige tilfeller gi svar på når jorda ble ryddet og dyrket første gang og vise utviklingen i åkerbruket på plassen. I Iladalen finner vi fossil åkermark på store deler av innmarka innenfor steingjerdene til gårdsbrukene som har ligget her, men også i utmarka er det spor av gamle åkrer. De gamle åkrene skiller seg ut fra det øvrige terrenget ved spor som jord ryddet for stein, slett markoverflate, utflating av den naturlige terrenghellingen, åkerreiner og andre forflytninger av jordmassene. Prøver tatt ut med et jordbor eller ved spadevending av jorda viser jevn lys brun jord i motsetning til den rustfargede jorda som finnes naturlig i barskog.

I alt er det foretatt utgravninger på 12 steder i gammel åkermark i Iladalen. Dette ble gjort ved å grave sjakter på 1 x 2-3 m i åkerjorda

for hånd med spade. Dette var tungt arbeid, -sjaktene ble på det meste nesten 1,5 m dype. Ved å grave ut spesielle deler av åkermarka fant vi i flere tilfeller trekull i jordlagene i sjaktene. Kullet ble anslått å komme fra svirydding og gjødsling av åkrene, og prøver av det ble datert ved 14C-datering.

Den eldste åkeren som hittil er påvist i Bymarka fant vi i utmarka like ved stien fra Lavollen til Helkanseter. Datering av kull -funnet i åkerjorda her viste at dette området var oppdyrket allerede i de første århundrene e. Kr., altså for nesten 2000 år siden. Sammenliknet med åkrer funnet på innmark, har denne åkeren et langt mer utydelig og utvisket preg. I dag synes denne gamle åkeren, ca 40 x 60 m, som slett og steinfri skogbunn bevoskt med høye grantrær. Du finner den på venstre hånd for stien knapt 100 m fra Lavollen.

Dateringen tilsier at åkerbruket har vært drevet med andre jordbruksteknikker enn de vi kjenner fra nyere tid. I tillegg til enkle håndredskaper som trespade og hakke, kan det ha vært brukt ard. Dette er en enklere form for plog. Arden består i hovedsak av et enkelt skjær som går ned i jorda, og mangler veltefjøla som plo-

gen har. Arden risser furer i jorda, men snur den ikke slik en plog gjør. Vi kan også se for oss et gårdsbruk som ikke har vært like stedfast som de historiske gårdene. Man kunne kompensere for utpining av jorda ved å flytte åkrene rundt i et større bruksområde.

På innmarka på Tunga åpnet vi seks sjakter i den gamle åkermarka. Tunga har det eldste skriftlige belegget av eiendommene i Bymarka, og er nevnt alt i 1542. En av sjaktene vi gravde her viste hele fem forskjellige jordlag, svarende til fem ulike perioder i åkerbruket. I det øverste dyrkingslaget fant vi stykker av bl.a. glass, keramikk, teglstein fra tidlig på 1700-tallet til begynnelsen av 1900-tallet. Trolig er disse gjenstandene rett og slett husholdningsavfall som har fulgt med gjødselelen ut på åkeren. Liknende gjenstander ble også funnet under utgravninger på tunene på Lavollen og Tunga. 14C-dateringer av kull tatt fra bunnen av sjakta gir en sannsynlig eldste datering av åkerbruket til 900-tallet e.Kr. Daterte lag høyere oppe i jordprofilen viser fortsatt bruk i perioden tidlig middelalder, dvs. siste halvdel av 1000-tallet til begynnelsen av 1200-tallet. Dette sammenfaller i tid med den første handelsaktiviteten på Nidarneset og perioden da Trondheim vokser fram som et handelssted og en by. Allerede i vikingtiden,

altså for drøyt 1000 år siden, har folk bosatt seg og ryddet jorda i Tunga-området.

Dette var noen få gløtt på funn av kulturminner fra jernalder og middelalder i Bymarka. Utvilsomt er ennå mye ukjent av Bymarkas eldste historie. I 1997- 99 var Iladalen undersøkelsesområde for de første arkeologiske undersøkelsene som er foretatt i Bymarka. Bakgrunnen for undersøkelsen var undertegnedes hovedfagsoppgave i arkeologi ved Vitenskapsmuseet, NTNU. Formålet var å kartlegge spor av gammel bosetning og res-sursutnyttelse i Bymarka, samt å granske forholdet mellom denne utnyttelsen av Bymarka og det vi vet om bosetningen i bykjernen i Trondheim.

I etterkant av hovedfagsarbeidet ble et nytt Bymarkaprojekt satt i gang. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Vitenskapsmuseet, NTNU og Trondheim kommune. Målsettingen sikter mot et bredere og mer helhetlig inntrykk av hvilke kulturminner Bymarka rommer, og omfatter større deler av Marka. Spor av utmarksdrift er blitt tyngre vektlagt i denne omgangen. Vi har i dette prosjektet drevet feltarbeid med registrering og utgravninger i 2002 og 2003, og nå står en ny feltsesong for døren.

Et bra jordsmonn og gode vekstbetingelser var viktig for den første bosetningen og bruken av området rundt Lavollen. Fortsatt gror det villig på den gamle markagården. Foto: Per Christiansen